

ДЫЯЛЕКТНЫ СЛОЎНІК Ф. М. ЯНКОЎСКАГА – АДНА З КРЫНІЦ ЗВОДНАГА СЛОЎНІКА БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ГАВОРАК

Амаль за два стагоддзі беларуская дыялектная лексікаграфія назапасіла велізарныя матэрыялы, якія змешчаны ў шматлікіх рэгіянальных слоўніках, што ўключаюць лексіку асобных абласцей ці раёнаў, лінгвагеаграфічных атласах і мікраатласах, тэматычных дыялектных слоўніках і манаграфічных выданнях. Звесткі пра слоўніковы склад беларускіх народных гаворак можна знайсці ў друкаваных выданнях, многія з якіх даўно сталі бібліяграфічнай рэдкасцю, значная частка запісаў наогул не апублікавана і захоўваецца ў архівах, таму назапашаныя матэрыялы аказваюцца недаступнымі для шырокага кола чытачоў. На жаль, у беларускім мовазнаўстве да гэтага часу няма Зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак тыпу “Словаря русских народных говоров”, у якім даволі поўна пададзена дыялектная лексіка і фразеалогія ўсіх рускіх народных гаворак XIX–XX ст.ст., ці “Słownika gwar polskich”. Гэта справа сённяшніх беларускіх даследчыкаў роднай мовы.

Для таго каб увесці ў навуковы зварот назапашаныя дыялектныя матэрыялы, у аддзеле дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі пад навуковым кіраўніцтвам В. М. Курцовай рытуецца да выдання Зводны слоўнік беларускіх народных гаворак (ЗСБНГ), у якім будуць сабраны і апрацаваны ўсе даступныя запісы беларускіх народных гаворак другой паловы XIX–XX ст.ст. (у тым ліку і архіўныя матэрыялы), а таксама новыя матэрыялы, апублікаваныя на пачатку XXI ст. Усе дыялектныя матэрыялы, якія плануецца ўключыць у рэестр слоўніка, дзеліцца на дзве групы: 1) матэрыялы, лексікаграфічна апрацаваныя (дыялектныя слоўнікі, атласы, падборкі дыялектнай лексікі з тлумачэннямі ў шматлікіх зборніках, навуковых працах і інш.) і 2) дыялектныя матэрыялы, якія ўтрымліваюцца ў тэкстаграфічных крыніцах (хрэстаматыях, дыялектных тэкстах, змешчаных у зборніках, манаграфіях), у фальклорных і гісторыка-этнаграфічных даследаваннях. Другая група дыялектных матэрыялаў надзвычай вялікая і, хутчэй за ўсё, не можа быць цалкам улічана, таму што амаль штогод папаўняецца новымі крыніцамі. У рэестр слоўніка плануецца ўключыць таксама лексіку беларускіх народных гаворак, якія знаходзяцца за межамі Беларусі (на тэрыторыі Польшчы, Расіі, Літвы), таму што ў такіх гаворках часта выяўляюцца асаблівасці, якія былі даўно страчаны на асноўнай тэрыторыі беларускіх народных гаворак.

Асноўнымі крыніцамі Зводнага слоўніка з’яўляюцца такія фундаментальныя выданні, як “Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” ў пяці тамах, “Тураўскі слоўнік” у пяці тамах, “Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі”, “Слоўнік беларускай

мовы” І. Насовіча, “Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны” І. Бялькевіча, “Дыялектны слоўнік Брэстчыны”, “Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны”, “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы”, “Лексічны атлас беларускіх народных гаворак” у пяці тамах, “Матэрыялы да дыялектнага слоўніка Гомельшчыны”, “Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны” Т. С. Янковай, “Слоўнік Гродзенскай вобласці” Т. Ф. Сцяшкovic, “Краёвы слоўнік Лагойшчыны” А. Варлыгі і многія іншыя выданні. Не менш важнымі з’яўляюцца і асобныя невялікія аўтарскія дыялектныя слоўнікі і лексікаграфічныя падборкі ў зборніках і манаграфічных выданнях.

Для таго каб была магчымасць аб’яднаць усе гэтыя матэрыялы, уліць іх у агульную картатэку, супрацоўнікамі аддзела дыялекталогіі і лінгваграфіі праводзіцца велізарная падрыхтоўчая работа, таму што кожны з гэтых даведнікаў аформлены па-рознаму. Неабходна было ўніфікаваць усе шрыфты, падаць граматычныя паметы да кожнай лексемы (род, дзе патрэбна – лік назоўнікаў, трыванне дзеясловаў), звернуць і адпавядаюць ілюстрацыі значэнню слова, вынесенаму ў рэстр і інш.

Адной з крыніц Зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак з’яўляецца “Дыялектны слоўнік” Ф. М. Янкоўскага, апублікаваны ў трох выпусках [1–3], у якім, як і ў большасці падобных дыялектных слоўнікаў, знайшла адлюстраванне гісторыя беларускага народа ва ўсіх яе мясцовых праўленнях, таму слоўнік з’яўляецца каштоўнай крыніцай не толькі для моваведаў, але і для гісторыкаў, этнографіаў, літаратуразнаўцаў і інш.

У слоўнік уключаны лексічныя матэрыялы розных тэматычных груп, сабраныя аўтарам у пасляваенныя гады ў вёсках Глускага раёна Магілёўскай вобласці. Многія найменні разам з рэаліямі, якія яны абазначаюць, ужо даўно выйшлі з ужытку, таму слоўнік набывае яшчэ большую каштоўнасць, бо зафіксаваныя ў мінулым стагоддзі вядомым даследчыкам роднай мовы назвы не будуць страчаны, а захавваюцца для будучых пакаленняў. Прывялём да прыкладу найменні з самых вялікіх па колькасным складзе тэматычных груп лексікі:

1) назвы гаспадарчых будынкаў: *абозня, абора, адрына, азярод, клуны, пругло, стальмашня, аўчарнік, валюшня, трысценнік;*

2) назвы посуду: *гляк, кадыр, аладзеніца, аладчынка, казёнка, караб’я, набірак, абеднік, апаланкі, палукаш, вусціца;*

3) назвы кулінарных страў: *калатуша, кухан, скавароднік, смажонікі, квашаніна;*

4) назвы прылад працы і рознага начыння: *абрытнік, сахор, апоўзіна, нацягіч, спічак, шупель, ярэмец, боўт, рубель, паўпрыца, цясла;*

5) назвы прафесій і пэўных заняткаў: *пытляр, вазавік, вотчыч, ягадніца, стэльмах, алейнік, вудак, каксагызніца, стагавік, пясельнік;*

6) назвы роднасці і сваяцтва: *браценік, сьвесць, заўвіца, нябож, хрышчонік, ятроўка, браціха, хроснік, сяструнка;*

7) назвы раслін і іх пладоў, грыбоў: *багон, пурнік, ернік, пажарніца, ціпец, вужоўкі, сацвіца, масляй, лузанчык, яловец, краснагаловік, калу-панік, цярэмха, свінка*;

8) назвы жывых істот (птушак, рыб, жывёл, насякомых): *стаўбун, сітка, снягурка, зяўзоля, кніга, нырка, хухач, шашолка, блашчыца, кукуля, бугай* (птушка), *цяцера, слімень, слепень, кігікалка*;

9) назвы адзення і абутку: *апінанка, вопінка, пудзьдзеўка, хадак, насталы*;

10) назвы прадметаў і працэсаў розных традыцыйных заняткаў: *вальшаць, капанічыць, мянташыць, перажабіць*;

11) назвы свят і важных сямейных падзей: *адведкі, прыкладзіны, запоіны*;

12) назвы хвароб: *адзёр, мульмо, пячайка, печая, разачка, асца, беркулёз, жсаўтачка, кідун*;

13) назвы жыхароў пэўных вёсак: *вайцяховец, баялочнец, барбаровец, даколец*;

14) гукапераймальныя і падзыўныя словы: *дзю-дзю-дзю, вась-вась-вась, кузю-кузю, апось, вуль-вуль-вуль, вась-вась-вась, нуль-нуль-нуль* (гэтыя словы падаюцца далёка не ва ўсіх слоўніках);

15) ацэнная лексіка: *носаль, пустэча, разлучніца, салапайка, сівушка, апудзіла, калашман, швэндала, красач, разявены, сухарэбрыца, тарбават, шверкала, гладун, гарлач, сіркаля, каркадзедак, клыпа, латуца, мамай, манькуха, недапека, недажка, рабэйза, салоха, сёрбала, сляпіндра, мазена, злыдня, няўрымста* і многія інш.

Найбольш значную па колькасным складзе групу ў Дыялектным слоўніку Ф. М. Янкоўскага складаюць эмацыянальна-ацэнныя лексемы. Гэта часцей за ўсё словы, якія характарызуюць чалавека з негатыўнага боку, даюць яму адмоўную характарыстыку: *Сурміла агульн.* Нязграбны і суровы, непамяркіўны чалавек. *Соўгала агульн.* Бесклапотны чалавек, які сноўдаецца без справы і заняткаў. *Сівуля жан.* Дзяўчына, якая робіць штосьці, вытварае, як малое. *Рыпалка агульн.* Няўмелы гарманіст. *Раскол мужч.* Хуліган, жорсткі і нелітасцівы. *Падтакіч мужч.* Той, хто толькі падтаквае каму-небудзь, ніколі не запярэчыць. *Мянькуха жан.* Ілгуння і пад. Значна менш у слоўніку эмацыянальна-ацэннай лексікі, якая характарызуе чалавека са станоўчага боку: *здаравяка, здаравіня, лаўчак, спакайняка, спакайнеча* і пад.

Асаблівасцю дыялектнага слоўніка Ф. М. Янкоўскага з'яўляецца зварот да дыялектных лексічных матэрыялаў памежных з глускімі гаворкамі тэрыторыі. Як вядома, любы дыялектны слоўнік адлюстроўвае дыялектную сістэму, распаўсюджаную на тэрыторыі, якая не заўсёды дакладна супадае з межамі пэўнага рэгіёну, таму ў такіх слоўніках часта ўтрымліваюцца элементы розных дыялектных сістэм. Ф. М. Янкоўскі да некато-

рых слоў прыводзіць паралелі, запісаныя ім самім або яго калегамі ў гаворках розных рэгіёнаў Беларусі (Радашковіцкі, Заслаўскі, Карэліцкі, Старадарожскі і інш. раёны): *абдзіркі* – адходы пры часанні ільну, параўн. *асмычыны* (Навагрудскі, Карэліцкі), *агонь* – касцёр, параўн. *цяпло* (Рагачоўскі). Да некаторых лексем прыводзяцца паралелі з іншых славянскіх моў (рускай, чэшскай, польскай, украінскай), але гэта зроблена вельмі непааслядоўна, таму, на наш погляд, асабліва ніякай інфарматыўнасці не нясе.

У слоўніку знаходзім лексемы, якія з’яўляюцца архаічнымі. Гэта *вясло* – нізка (грыбоў, абаранкаў), *перавясло* – пучок саломы (сітніку), якім звязваецца сноп і інш.

На жаль, слоўнік, не пазбаўлены недахопаў. Да многіх слоў не падаецца лексічнае значэнне, чытач павінен здагадацца пра яго з прыведзеных прыкладаў. Параўн. АБАЛАЧОК *мужч.* *Найшоў абалачок, і дож закапаў.* АБРОЦЬ *жан.* *На аброці ні прыпінай каня. Лети за шью.* АДВЕДКІ, *толькі ў множн.* *Хадзіла ў атведкі. У атведкі с пугамі рукамі ні йдуць.* ВЫСАДКІ *толькі ў множн.* *Мае вусадкі пасьпелі. Трэба на высадкі выбраць бурака і моркву.* БАГОННІК *зборны, мужч.* *У багонніку ўзагнаў цялу чэраду цяяркуоў.* СТОПКА *жан.* *У хаме горш холадна, як у стопцэ.* АНКУДЫ *Не пасылаюць анікуды.*

Да некаторых лексем прыводзіцца не канкрэтнае, а абагуленае значэнне, параўн. АДЗЁР *мужч.* *Хвароба. Адзёр у хату ўкінуўса.* БАГОН *мужч.* Назва расліны. *Там багон вельмі густы.* АЎСЮК *мужч.* Назва расліны. ВЕРБАЛОЗІНА *жан.* Расліна БУЯКІ Ягады. Як відаць з прыведзеных прыкладаў, нават з ілюстрацыяй часам нельга здагадацца, што гэта за хвароба ці што гэта за расліна і гэта, зразумела, стварае пэўныя цяжкасці пры ўключэнні такіх матэрыялаў у рэестр Зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак.

Найважнейшай формай выражэння нацыянальнай самабытнасці і светапогляду, адлюстравання духоўнага жыцця народа з’яўляецца традыцыйная народная культура. На жаль, у Дыялектным слоўніку Ф. Янкоўскага, як і ў большасці дыялектных слоўнікаў, апублікаваных у савецкі час, амаль не прадстаўлена лексіка, звязаная з народнымі вераваннямі, рэлігійнымі святамі, абрадамі, за выключэннем некалькіх слоў, звязаных з вясельным абрадам: *запоіны* (*заповіны*), *пярэзвы*.

Усе выпускі Дыялектнага слоўніка Ф. Янкоўскага алічбаваны і выстаўлены на сайце “Беларуская філалогія”. Для больш зручнага карыстання яны могуць быць зведзены ў адзін выпуск, таму што ў кожным з іх ёсць адсылкі тыпу (гл. у выпуску 1959 г.; гл. у выпуску 1960 г.), а гэта стварае нязручнасці чытачу. Пры наяўнасці фінансавых сродкаў слоўнік можа быць перавыдадзены ў адным томе, таму што зараз яго можна знайсці далёка не ў кожнай бібліятэцы.

Увядзенне ўсіх адзначаных матэрыялаў у Зводны слоўнік беларускіх народных гаворак дазволіць пашырыць рэестр слоўніка, удакладніць значэнні некаторых лексем, папоўніць слоўнік цікавым і змястоўным ілюстрацыйным матэрыялам.

Літаратура

1. Янкоўскі, Ф. Дыялектны слоўнік / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Вyd. АН БССР, 1959. – 230 с.
2. Янкоўскі, Ф. Дыялектны слоўнік / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Вyd. АН БССР, 1960. – 235 с.
3. Янкоўскі, Ф. Дыялектны слоўнік / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 172 с.

Павел Міхайлаў

З ЛЕКСІКАГРАФІЧНАЙ СПАДЧЫНЫ

Ф. М. ЯНКОЎСКАГА

Кола навуковых даследаванняў прафесара Фёдара Янкоўскага шырокае і разнастайнае. Ён вызначыўся адметнымі публікацыямі ў многіх галінах беларускай лінгвістыкі, у тым ліку і ў дыялектнай лексікаграфіі, якой надаваў выключна важнае значэнне з першых крокаў сваёй даследчыцкай дзейнасці. Вучоны ў сваім выступленні на навуковай канферэнцыі Мінскага педінстытута імя А. М. Горькага (1–2 лютага 1961 г.) адзначаў, што “складанне дыялектных слоўнікаў – неадкладная і вялікая задача бліжэйшых 10–12 год, задача дзяржаўная, нацыянальная. Асаблівае значэнне дыялекталагічных фактаў з паўднёвай і паўднёва-заходняй часткі Беларусі ў сувязі з праблемай агульнаславянскай мовы-асновы і радзімы славян”. На яго думку, чынавіта вышэйшая школа мае добры патэнцыял для такой працы, таму прапанаваў выкладчыкам асабліваю ўвагу надаваць “курсавым работам студэнтаў стацыянарнага і завочнага аддзяленняў педінстытута і ў прыватнасці – тэмам, звязаным са збіраннем, сістэматызацыяй і вывучэннем дыялектнай лексікі. Шырока практыкаваць тэмы: “Лексіка роднай вёскі”, “Лексіка вёскі”, “Сінанімія ў народных гаворках”, “Шматзначнасць слова ў народнай мове” і інш.” Фёдар Янкоўскі лічыў, што “зыхарыстанне матэрыялаў, сабраных не толькі членамі кафедры, а і настаўнікамі, студэнтамі, абумоўлена патрэбаю ў выхаванні, вырошчванні кадраў – спецыялістаў-лексікографаў. У далейшым гэта варты ўсямерна пашыраць”. Паколькі значныя дасягненні ў савецкі час у галіне дыялектнай лексікаграфіі належалі рускім даследчыкам, то вучоны лічыў неабходным “наладзіць цесную сувязь і ўзаемны абмен з лексікографамі Ленінграда (тт. Ларын Б. А., Філін Ф. П.) і Масквы (Асавецкі А. А., Высоцкі С. С.)” [3, арк. 1–2].

Як цяпер вядома, “Дыялектны слоўнік” Фёдара Янкоўскага і метадычны дапаможнік для практычных заняткаў па беларускай дыялекталогіі “Таворкі Ваўкавыскага раёна Гродзенскай вобласці Беларускай ССР” Таццяны Сцяшковіч, у якім быў змешчаны слоўнік аб’ёмам больш за 1000 артыкулаў, сталі ў 1959 г. першымі дыялектаграфічнымі выданнямі пасляваеннага часу, з якіх фактычна пачалося аднаўленне беларускай